

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

ЕЛЕОНОРА ДИМИТРОВА АСЕНОВА

**МУЗИКАТА В ОБРАЗОВАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС ПО
РЕЛИГИЯ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на ОНС „доктор“

по професионално направление 2.4. „Религия и Теология“

София, 2023

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	3
ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ.....	13
СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ.....	35
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	37

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Възпитанието и обучението на децата в предучилищна възраст е цялостен педагогически процес, който се осъществява през целия престой на детето в предучилищното заведение във всички видове дейности и направления и е насочено към решаване на задачите за неговото разностранно развитие и подготовка за училище.

Обучението по религия в предучилищна възраст е взаимосвързано с другите дейности, защото религията включва в себе си всичко, за да даде повече. Тя дава много по-дълбок смисъл на всички задължителни образователни направления, защото е свързана с музиката, песните, конструктивно-технологичните дейности, литературата и т.н.

Музиката от своя страна, като част от задължителните образователни направления в предучилищна възраст кореспондира с всички тях. Представя и обобщава информацията доближавайки я до децата чрез емоцията, чувствата и мислите, които са вложени в нея, като избира друг по-пряк път до техните души. Тя заема голям дял от детското ежедневие, като съпътства всички образователно-възпитателни дейности от задължителните направления, присъства, като отделна дисциплина и звучи навсякъде в живота на детето.

Музиката е в съзвучие с детската емоционалност, тя намира по-пряк път до детските сърца, и е мост към религиозното съдържание, като го доближава до малките обучаеми чрез чувствата и мислите, които са вложени в нея.

Настоящото изследване обръща внимание върху този аспект от взаимодействието на религията с другите образователни направления, а именно – музиката.

Актуалност на проблема

Чрез обобщаващата и обединяваща сила на музиката се дава възможност на малките обучаеми да се доближат до сложното религиозно съдържание.

Основните музикални дейности обогатяват средствата на религиозното обучение и способстват за активизиране на емоционалната сфера на децата. По този начин ѝ дават насока, чрез която става възможно успешно да се приложи пропедевтичният подход.

Информационните и комуникационни технологии са неразделна част от ежедневието на децата, като оказват голямо влияние върху техните познавателни способности и начина по който възприемат и се впечатляват от информацията. Комплексното използване на музика, звук, говор, изображение и анимация чрез аудио и аудиовизуални средства е съвременен подход в религиозното предучилищно обучение. Чрез него става възможно преподаването на религиозната материя по начин, който „грабва“ вниманието на децата, заинтригува ги и съответно оставя трайни следи в тяхното съзнание.

Хипотезата на изследването е че децата развиват по-добър усет към вярата с помощта на музиката.

Предмет на изследването е музиката в обучението по религия в предучилищна възраст.

Обект на изследването е обучението по религия в предучилищна възраст.

Цел

Да се разгледат и изследват основните музикалните дейности в контекста на предучилищното религиозно обучение.

Задачи

Проучване на историческото развитие на религиозното образование, музиката и в частност религиозните песни.

Проучване на основните компоненти на обучението в предучилищна възраст – подходи, средства, форми и направления.

Проучване на физиологичните и психологически аспекти на религиозното и музикално образование в предучилищна възраст.

Преглед на основните музикални дейности в предучилищна възраст и тяхното разглеждане в контекста на религиозното обучение.

Да се анализират и представят тези музикални произведения, които са интересни и подходящи за децата, съобразени с възрастовите им особености.

Да се обхванат и представят повече и разнородни по жанр и националност музикални произведения, които са приложими и достъпни за децата в обучението по религия в предучилищна възраст.

Да се класифицират и да се свържат музикалните произведения към една или повече теми от учебното съдържание по религия в предучилищна възраст в някои от основните им форми за работа – възприемане, изпълнение и съчиняване на музика.

Да се представят различните видове музикални произведения, които са приложими в обучението по религия в предучилищна възраст и тяхното комплексно използване

с музика, звук, говор, изображение и анимация чрез съвременни аудиовизуални и информационни технологии.

Представяне на основни тематични единици използвани в обучението по религия в предучилищна възраст със застъпен музикален елемент – теми, открити уроци и тържества. Представяне на нови възможности за практическо приложение на базата на съвременни интерактивни технологии и средства.

Методи

Общ ретроспективен анализ на религиозното обучение с използването на музика и песни.

Структурен анализ и синтез на отделните елементи на предучилищното религиозно и музикално образование – психологически и физиологични предпоставки.

Емпиричен експериментален метод на музикалните дейности и тяхното комплексно използване с музика, звук, говор, изображение и анимация, чрез съвременни аудиовизуални и информационни технологии в обучението по религия в предучилищна възраст.

Метод на конкретните ситуации базиран на дългогодишен педагогически опит с деца в детска градина в областта на музикалното и религиозно предучилищно образование.

Историческият преглед на религиозното образование в България се проследява въз основа на трудовете на Иван Денев и Андриан Александров, които го разглеждат от самото начало на неговото възникване до наши дни. Използват се и съчиненията на митрополит Борис Неврокопски (1928) и Полина Спирова, които осветляват развитието на религиозното образование, като разкриват предпоставките за разрива, който постепенно се разраст-

ва и става причина за неговото детерминиране от образователната ни система.

Изследванията на Магдалена Легкоступ са използвани за представяне състоянието на проблема след 10. 11. 1989 г., когато отново става възможно осъществяването на легитимно религиозно възпитание и образование.

Разглеждането на православната църковна музика се осъществява на базата на трудовете на свещ. Иван Иванов, Стоян Малинов и Любомир Игнатов. Някои основни аспекти на източното пеене и многогласната църковна музика се опират на съчиненията на Петър Динев, Елена Тончева и Ивайло Борисов.

Поглед върху развитието на музикалната култура и възникналите основни течения в нея след Освобождението се открива в разработките на Добри Христов, Лилия Крачева, Иван Хлеббаров, Николай Кауфман и Светлана Куюмджиева.

Използвани са множество песенни сборници, най-вече на Добри Христов, Петър Динев, Николай Кауфман и Д. Бойчев, които се свързват със съвременното обучение по религия. Връзката на музикалните образци с обучението по религия след Освобождението се разкрива в ръководството за първоначални учители на Геньо Дочев (1938), а влиянието на различните типове музика върху младежта по онова време се описва от протоерей Стефан Ганчев (1924).

Източници на информация за особеностите на съвременното предучилищно образование и възпитание са разработките на Елка Петрова, Бончо Господинов, ставрофорен иконом Захарий Дечев, Светлана Козлова и Татяна Куликова.

Интерактивното обучение е описано от Вяра Гюрова, Ваня Божилова, Вероника Вълканова и Грета Дерменджијева. Свързаните с него методи се изследват въз основа на трудовете на Магдалена Легкоступ и Димитър Киров. Интерактивните средства се опират на разработките на Божидар Андонов, Юри Тодоров, Стоянка Георгиева-Лазарова, Лъчезар Лазаров и Антония Кръстева.

Различни учени разглеждат и периодизират детското религиозно развитие. Божидар Андонов и Росица Тодорова обхващат и анализират теориите на: Ерик Ериксън, Жан Пиаже, Лоурънс Колбърг, Джеймс Фаулър и Фритц Озер. От своя страна детското духовно развитие се проследява в авторските текстове на Иван Панчовски, Василий Зенковский и Росица Тодорова.

За отправна точка към връзката на религията с музиката се използва сбор от съчинения – на Димитър Пенев, Ивелина Николова и Ивайло Борисов.

Детското музикално развитие се разглежда многоаспектно от множество изследователи – Борис Теплов, Едуин Гордън, Греъм Уелч, Синтия Бригс, Дейвид Харгрийвс, Александра Ламонт, Пенка Минчева, Кийт Суонуик, Джун Тилман и Анастасия Атанасова-Вукова.

Основните музикални дейности в обучението по религия в предучилищна възраст се анализират, като се опират на трудовете на Анастасия Атанасова-Вукова, Емилия Николова, Иван Пеев, Генчо Гайтанджиев, Георги Торбов, Невена Диамандиева, Радка Кръчмарска, Савка Неделчева, Цонка Шейтанова, Елисавета Катеринова, Росица Коджаманова, Наталия Ветлугина и Кристи Киилу.

Основата на съдържанието на предучилищното обучение по религия с музикален елемент е заимствано от

ставрофорен иконом Захарий Дечев, Стефка Стефанова (Рабаджиева) и Майя Миленова. Цялостното съдържание е разработено от примерното годишно разпределение на обучението по Религия на 5-6 годишните деца на Стефка Стефанова. (Рабаджиева).

Комплексното използване на музика, звук, говор, изображение и анимация чрез аудио и аудио-визуални средства е прецизирано и онагледено въз основа на разработките на Юрий Тодоров.

Религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент е конструирана с помощта на опорните точки, описани в „Методическото ръководство за реализиране на образователното съдържание в трета и четвърта подготвителна група в детската градина и училището“, като заимства елементи от религиозното и музикално предучилищно обучение.

Религиозното съдържание се представя по начин, който е съобразен с авторските текстове на архимандрит Серафим Алексиев, монахиня Валентина Друмева, Божидар Андонов, Магдалена Легкоступ, Емилия Василева, Стефка Рабаджиева, Димитър Киров, ставрофорен иконом Захарий Дечев и Майя Миленова.

Формулировката на религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент е заимствана от Анастасия Атанасова-Вукова която дефинира музикалната педагогическа ситуация и от описанията на ставрофорен иконом Захарий Дечев за религиозното предучилищно обучение.

Апробация на резултатите и изводите от изследването е осъществена чрез публикациите, които са свързани с изследвания проблем и работа с деца в детски градини в гр. София: № 77 „Магнолия“, ж.к. Яворов; № 63

„Слънце“, кв. Бенковски и № 82 „Джани Родари“, кв. Обеля.

Значимостта на изследването се състои в интегрирането на музикалните дейности в образователния процес по религия в предучилищна възраст и тяхното практическо приложение.

Структура и обем

Дисертационният труд е в обем 306 страници, състои се от предговор, увод, три глави и заключение, използвана литература от 175 заглавия, от които 2 светоотечески извори, 153 изследвания на български и руски език и 20 на английски език, справка за научните приноси и списък на публикациите свързани с темата на дисертационния труд. Трудът е придружен от 81 приложения с авторско участие.

Приложенията включват:

- 13 интернационални религиозни анимации.
- 5 съчетания от динамични картини, музика, звук и говор.
- Презентация на PowerPoint, която представя комплексното използване на музика, звук, говор, изображение и анимация чрез аудио и аудио-визуални средства.
- Примерна разработка на открита педагогическа ситуация по религия на тема „Почитане на св.икони“ с използването на интерактивна методика и съвременни аудио-визуални средства (презентация на PowerPoint).
- Примерна разработка на открита педагогическа ситуация по религия със сценариен елемент на тема „Рождество Христово“ (голям видеоклип).
- Учебен сценарий по религия с музикални елементи, тип тържество на тема „Възкресение Христово“ (презентация на Prezi).

- 17 детски песни – общи и религиозни (инструментал, и с глас) и 4 църковни песнопения.
- 2 музикални игри, 1 религиозна музикално-дидактична игра и 4 религиозно-дидактични игри.
- 14 нотни примера, 11 таблици, 5 схеми, 3 фигури и 2 фотоизображения.
- 6 описания, задачи, примери от практиката и упражнения.

ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ

В **УВОДА** са изложени причините за избора на темата и нейната актуалност, хипотезата, предмета, целта и задачите, които определят структурата на съчинението и методите на изследването.

ПЪРВА ГЛАВА на съчинението „Обучението по религия в предучилищна възраст“ включва следните точки: 1. Музикални образци използвани в религиозното обучение преди 1945г. и връзката им със съвременното обучение по религия в предучилищна възраст; 2. Особенности на съвременното предучилищното образование и възпитание; 3. Интерактивни методи и средства използвани в обучението по религия в предучилищна възраст.

1. Музикални образци използвани в религиозното обучение преди 1945г. и връзката им със съвременното обучение по религия в предучилищна възраст

Музикалните образци са разнообразни и са съпътствали религиозното обучение още от най-ранните му периоди. Те, както и религиозното образование водят своето начало още от основаването на Църквата, като стават неотменим компонент, както на богослужебния живот, така и на катехизацията.

1.1. Исторически преглед на религиозното образование в България

Църквата лежи в основата, както на религиозното обучение и възпитание, така и на цялостното образование.

В Църквата най-пълноценно религиозното чувство на човека се реализира и удовлетворява чрез богослуженията и тайнствата, ръководени от невидимото присъствие на Иисус Христос.

Религиозното предучилищно образование е само мощно средство, чрез което малките обучаеми да намерят Истинския път, който е Господ Иисус Христос, както Сам свидетелства за това, като казва: „*Аз съм пътят и истината и животът; никой не дохожда при Отца, освен чрез Мене*“ (Иоан 14:6).

1.2. Църковните песнопения и обучението по религия в предучилищна възраст

В обучението по религия в предучилищна възраст малките възпитаници получават основни познания за православната ни вяра, научават за живота на някои светци и се запознават с основни църковни празници.

Учителят по религия в предучилищна възраст е необходимо да използва храма в своята работа, „като свързващо звено“, където се „оживява“ обучението чрез иконите, стенописите, свещичките, песнопенията, картините, богослуженията, тайнствата и обредите.

В този смисъл дякон Иван Иванов много точно подчертава че „*използването на християнското изкуство, химнографията и църковната музика, в богослужебния и извън богослужебния живот на човека, му дава възможност да открие пътя към Бога*“¹.

Православната църковна музика, която е неразривно свързана с богослужебния живот, а от там и с религиозното възпитание и образование е мост между небето и земята, носи своя отпечатък от небесната, ангелска музика и звучи подобно на нея.

Въпреки че на част от църковните песнопения тоновият обем отговаря на музикалните възможности на децата за определената възраст те са трудни за заучаване и из-

¹ Иванов, И. Дякон. *Евхаристията. Mysterium fidei - Mysterium vitae*, София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2020, с. 53.

пълнение от тях именно заради различното звучене, което се припокрива най-общо казано от една страна със старинните ладове – дорийски, фригийски, йонийски, а от друга със съвременните ладове – мажор и минор и някои техни разновидности.

Като малки християни, децата имат нужда от православната музика, защото, както пише дякон Иван Иванов, тя дава „криле на душата“ и пренася отвъд реалността на съществуването, като вярващите се оказват съ-славещи наравно с ангелите.

1.3. Народни песни

Петър Динев пише, че нашите народни песни съдържат много общи елементи с църковното ни пение. Едни от тези елементи са старите ладове, които са валидни, както за църковното пеене, така и за народното пеене, а също така и ритъмът, който не се дели на равномерни тактове.

В народните песни с религиозно съдържание, се наблюдават текстове, които са свързани с народните традиции и вярвания примесени с езически елементи, които понякога не се застъпват с църковното учение и неговото правилно разбиране и интерпретация.

За обучението по религия в предучилищна възраст трябва да се подберат такива образци, които подпомагат обучението, а не го объркват с измислени суеверия.

1.4. Възрожденски песни

Най-популярният и разпространен жанр през целия период на Българското възраждане е песента в която се оформят нови мелодии съдържащи различни влияния гръцки, турски, румънски, руски и т.н.

Децата в предучилищна възраст изпълняват с желание и патос възрожденски песни, по различни поводи – тема,

празник, тържество (трети март). В обучението по религия в предучилищна възраст е възможно използването на възрожденски песни, които имат отношение към религиозната тема, пряко или косвено.

1.5. Религиозни песни след Освобождението

В преломния период след Освобождението (следосвобожденски период), характеризиращ се с множество противоречия са създадени песенни образци носещи духа на своето време. Религиозната песен, която отразява всички тези процеси, вълнения, възжеления, чрез музика и текст, присъства във всички слоеве на обществото. За съжаление тя не е достатъчно изследвана и е negliжирана, поради ограничения интерес свързан с периода на атеистичната комунистическа власт.

Училищните песни в първите години след Освобождението са аналогични по звучене с градските песни. Творчеството на градската и училищната песен през този период според Агация Баларева са повлияни „от „новата“ европейска музика.

1.6. Песенни сборници

Разглеждат се някои песенни сборници публикувани в този период, като се посочват музикални образци, които са подходящи за съвременното обучение по религия в предучилищна възраст.

Сборниците съдържат много песни, разнообразни по тематика и мелодика и ценно музикално и педагогическо богатство, забравено днес в по-малка или в по-голяма степен. Религиозните песни от тях се класифицират в шест групи, според някои общи признаци.

Песните –църковни, религиозни, народни и общи, създадени до идването на атеистичния режим, побират в себе си богата гама от емоции, чувства и мисли на нашия

народ преминал през много трудности и перипетии, но не загубил вярата, надеждата и любовта към Нашия Творец, а напротив, уповавал се на Него и чрез Него останал български до днес!

2. Особенности на съвременното предучилищното образование и възпитание

Възпитанието и обучението на децата в предучилищна възраст е един цялостен педагогически процес, който се осъществява през целия престой на детето в предучилищното заведение във всички видове дейности и направления и е насочено към решаване на задачите за неговото разностранно развитие и подготовка за училище.

Учителят по религия в предучилищна възраст следва да бъде педагог и възпитател едновременно, защото обучението и възпитанието вървят ръка за ръка, като възпитанието е с основополагащо значение. Той трябва да бъде запознат с цялостния живот в предучилищното заведение – детска градина или училище, за да може да „внедри“ своя предмет в тази организационна система и пълноценно да изпълнява своята работа.

Учителят по религия в предучилищна възраст трябва да умее да съчетава традиционното и интерактивно обучение, което от своя страна предполага притежаване на сложна система от знания, умения и компетентности чрез които да може успешно да използва и прилага в своята работа иновациите – съвременните информационни технологии.

3. Интерактивни методи и средства използвани в обучението по религия в предучилищна възраст

Съвременното обучение по религия в предучилищна възраст, като част от цялостното образование, изисква осъществяване на различни иновационни подходи. Ин-

теракивното обучение открива много и обширни възможности за тяхното реализиране.

3.1. Интерактивни методи

Магдалена Легкоступ класифицира интерактивните методи в няколко важни раздела в зависимост от употребата им в различните части на урока. Въз основа на тях се посочват тези методи, които са приложими в обучението по религия в предучилищна възраст, като същевременно се дават конкретни примери на някои от тях.

3.2. Интерактивни средства

Интерактивните средства в предучилищната религиозна педагогика, са всички средства на обучението (традиционни и съвременни), които се използват в интерактивен режим от учителя. Някои учители ги припознават по-скоро само, като съвременни аудиовизуални и информационни технологии. В голяма степен това са мултимедиите, аудио-визуалните средства и музиката, която е основен обект на настоящата дисертация.

Интерактивните методи и средства са възможност да се предаде по различен и интригуващ начин религиозното съдържание, което да въздейства не само на мислите, но на душите и сърцата на малките обучаеми, за да могат да се доближат и обикнат Господа и ближните с цялото си същество, както Сам Той ни заповядва: *„Възлюби Господа, Бога твоего, с всичкото си сърце, и с всичката си душа, и с всичкия си разум: тази е първа и най-голяма заповед; а втора, подобна ней, е: възлюби ближния си като себе си“* (Мат. 22:37-39).

ВТОРА ГЛАВА разглежда основните музикални дейности в контекста на религиозното предучилищно обучение в следните точки: 1. Физиологични и психологични

аспекти на музикалното и религиозно образование в предучилищна възраст; 2. Възприемане на музика; 3. Изпълнение на музика; 4. Съчиняване на музика.

1. Физиологични и психологични аспекти на музикалното и религиозно образование в предучилищна възраст

Тази точка разглежда религиозното и музикално развитие на децата, които се намират в пряка връзка с тяхното цялостно психо-физическо развитие.

1.1. Религиозно развитие

Изследването обръща внимание на следните теории:

- Теория на Ерик Ериксън за психосоциалното развитие на личността.

- Теория на Жан Пиаже за когнитивното и морално развитие на детето.

- Теория на Лоурънс Колбърг за моралното развитие на личността.

- Етапи на развитие на вярата според Джеймс Фаулър.

- Теория на Фритц Озер за религиозното развитие.

Разглежда се и духовното развитие на детето, като стремеж към Бога, който е естествена потребност на човешката душа.

Във всяко дете присъства стремежът към Твореца, на всяко дете душата го тегли към Него, макар и не напълно осъзнато. Св. Силуан Атонски казва, че *„когато душата познае Божията любов чрез Светия Дух, тогава ясно чувства че Господ ни е Отец, най-родният, най-близкият, най-скъпият, най-добрият“*².

Неосъзнаването на духовната същност в човешкото битие, която е неразривно свързана с Творецът на всичко, води до катастрофални последици, оправдани със сво-

² Архимандрит Софроний. *Свети Силуан Атонски*. София, Фондация „Покров Богородичен“, 2008, с. 396.

бодния избор на детето, което е съвременна тенденция и плод на религиозното невежество. Сам Господ посочва голямата отговорност, която стои пред всеки възрастен, относно грижите за телесното и духовно развитие на „малките“ (Матей 18:5-6, Марк 9:42, Лука 17:2), за запазването на вярата им към Него, чистотата на душите им и любовта в сърцата им.

1.2. Музикално развитие

Музикалното развитие на децата е неделима част от тяхното цялостно развитие. Музиката е посредник между духовното и физическо естество в човека, тъй като е неуловима, нематериална, но в същото време ярко присъствена. Тя протича във времето, като лента, която проектира емоции, чувства и мисли, за които думите са недостатъчни, поради бедността на речника, за да могат да ги изразят, но се разпознават от душата и вълнуват сърцето.

Музиката е най-дълбоко свързана с религията, тъй като най-ярко може да отрази устремността, копнежа и носталгията на човешкото същество по Бога.

Психологическите предпоставки и механизми на възприемане, изпълнение и съчиняване на музика в предучилищна възраст са свързани с музикалните особености, които се намират в пряка връзка с особеностите на общото развитие.

Всички разгледани модели на детското музикално развитие открояват някои общи закономерности, въпреки различните фактори, влияещи върху музикалните умения на децата.

Музикалните способности са ключови за развитието на музикалните умения, които отразяват хармоничната координация между физическите и психическите компо-

ненти. Най-общо казано, те помагат на тялото и ума да работят заедно. Музикалните умения се развиват посредством основните музикални дейности, а именно – възприемане, изпълнение и съчиняване на музика.

2. Възприемане на музика

Възприемането (слушането) на музика е първата от основните музикални дейности и присъства винаги в началните етапи на тяхното осъществяване. Може да се каже, че е основа върху която се градят те.

Възприемането на музика се осъществява, както като самостоятелна дейност, така и в съчетание с другите основни музикални дейности, а дори и с други изкуства. Това е така поради факта, че децата имат по-големи възможности за възприемане на музика, отколкото за нейното изпълнение, което се потвърждава и от методиката на музикалното възпитание.

2.1. Възприемането на музика в обучението по религия в предучилищна възраст

В обучението по религия в предучилищна възраст възприемането на музика следва да се осъществи на базата на широка и богата музикална палитра от *църковна, народна, класическа, съвременна, популярна* и *детска* музика. По този начин децата ще обогатят своята музикална култура и заедно с музикално-слуховите си представи, ще развият въображението и асоциативните си способности, които от своя страна ще подпомогнат техните познавателни способности.

Религиозното образователно съдържание ще им стане по-близко чрез църковната музика, която ще ги приобщи към църковния живот; народната музика, която ще се докосне до най-съкровения кълвач на българската им същност; класическата музика, която ще ги обогати ду-

ховно и детската музика, която ще доближи религията до техния детски свят.

3. Изпълнение на музика

Изпълнението на музика е водеща, активна и основна дейност в музикалното възпитание и обучение. Нейното приложение е широкообхватно, защото включва в себе си **пеене, музикално-ритмични движения и свирене с детски музикални инструменти.**

3.1. Пеене

Пеенето е водеща дейност в музикалното възпитание и обучение на подрастващите, което е традиция в българската музикална педагогика за детската градина и училището.

Пеенето е най-достъпно и най-близко до децата, като песента създава настроение и въздейства непосредствено върху детската психика.

Детето изпитва вътрешна нужда да материализира езика на душа си и различните емоционални състояния в него се предават и отразяват в неговия глас. Чрез песента то съвсем непосредствено може да изрази своите настроения, мисли, чувства и преживявания.

При изпълнението на песни в обучението по религия в предучилищна възраст са включени много елементи – текст, мелодия, мимика, танц, игра, изпълнение на ритъм. Песента се съпреживява, като се разиграва и изпълнява от децата с помощта на учителя. Песните привличат децата и те ги изпълняват с голямо желание и вдъхновение, ако са правилно подбрани, като влияят пряко върху тяхната чувствителност, допринасят и обогатяват познавателните им способности.

Диапазонът на мелодиите трябва да отговаря на гласовите възможности за определената възраст. А именно –

за трета подготвителна група тоновият обем на общия диапазон е ми¹-си¹ и съответно за четвърта подготвителна група – до¹-до² (си-до², ла-до² – при някои деца).

- Видове музикални произведения подходящи за изпълнение в обучението по религия в предучилищна възраст.

В обучението по религия в предучилищна възраст могат да се използват разнообразни песенни форми, които да са съобразени, както с възрастовата характеристика на децата, така и с целите и задачите на конкретната религиозна тема. Най-общо казано в процеса на работа, следва постепенно да се преминава към изпълнение на по-сложни елементи в музикално и текстово отношение.

Това са: *църковни песнопения* подходящи за изпълнение от деца в предучилищна възраст; *религиозни детски песни*; *детски песни*, които се използват в общото обучение по музика и *съавторски* и *авторски детски песни*.

Песните, които се използват за дадена религиозна тема не само развеселяват, разведряват и успокояват децата, но и ги вглъбяват, активизират и мотивират за нейното трайно усвояване. Докато пеят, те запаметяват някои основни и съществени моменти от религиозната тема, не само с ума си, но и със сърцето си.

3.2. Музикално-ритмични движения

Музикално-ритмичните движения развиват музикалните способности на децата и чрез двигателни реакции отразяват техните емоции възникнали при музицирането им. Те отговарят в най-висока степен на детската природа, която се развива в игровата дейност.

Разделят се на *двигателни импровизации*, *двигателно отразяване на текста на песента*, *музикални движения*, *музикални игри* и *танци*.

При изпълнението на музикално-ритмичните движения в обучението по религия в предучилищна възраст се разкрива тяхната многоаспектност и многофункционалност. Свързани с музиката, физическото възпитание и танцовото изкуство и изразени чрез движение, игра и танц, допълват и обогатяват емоционално, естетически и физически религиозното съдържание.

3.3. Свирене с детски музикални инструменти

Най-често използваните детски музикални инструменти в обучението по музика в предучилищна възраст са ударните инструменти, поради достъпността им, ритмичните им качества и голямото им темброво разнообразие.

В обучението по религия в предучилищна възраст детските музикални инструменти могат да се използват: при възприемането на музикална пиеса; при изпълнението на песни; при изпълнението на музикално-ритмични движения и музикални игри; за илюстриране на специфичен момент от дадено библейско събитие или елемент от образователното съдържание.

Изпълнението на музика в обучението по религия в предучилищна възраст разкрива многобройни възможности за употреба в различни части и аспекти от образователния процес. Изпълнението на различни видове песни, голямото разнообразие от музикално-ритмични движения и широката употреба на детските музикални инструменти, дават възможност за разгръщането на творческия потенциал в контекста на религиозното обучение. Подпомагат и обогатяват педагогическата ситуация във всяка нейна част, като допринасят за интересното и леко поднасяне на религиозното съдържание по начин, който е близък до малките обучаеми – чрез музика, игра и движение.

4. Съчиняване на музика

Музикалното творчество дава възможност за развитие на цялостните творческите способности на децата.

Радостта от творчеството, независимо от постигнатите резултати, окрилява човека, дава му свобода, приближава го до Твореца, Който го е създал по Свой Образ и Подобие.

Музикалното творчество в предучилищна възраст се свежда по-скоро до музикална импровизация – двигателна, музикално-ритмична или певческа. В тази връзка във всяка музикална дейност се разкриват възможности за творчество у децата, което възниква в повечето случаи спонтанно.

В обучението по религия в предучилищна възраст е възможно децата да импровизират части от песен, музикален разговор с въпроси и отговори, характерни движения при слушането на музика или ритмика, съпровод с детски музикални инструменти, танцови движения и т.н.

Третата основна дейност – съчиняването на музика, се характеризира и разглежда в много по-широк мащаб, като включва детското творчество и оригиналност във всички аспекти, които са свързани с нея. Тя провокира разгръщането на творческия потенциал, който Творецът е заложил във всеки човек. Творческият процес освобождава детето от ограниченията, носи му радост и удовлетворение, като го доближава до истинското му предназначение и мисия в този живот, посветен в служба на Бога и хората.

ТРЕТА ГЛАВА е озаглавена „Практическо приложение на музиката в съвременното обучение по религия в предучилищна възраст“. Тя обобщава, прилага и рамки-

ра всички разгледани аспекти на религиозното и музикално обучение в предучилищна възраст в три точки: 1. Предпоставки за избора на музиката като помощен инструмент в обучението по религия в предучилищна възраст; 2. Съдържание на предучилищното обучение по религия с музикален елемент /включване на музикални дейности; 3. Анализ на религиозната педагогическата ситуация с музикален елемент в практико-приложната среда.

1. Предпоставки за избора на музиката като помощен инструмент в обучението по религия в предучилищна възраст

Чрез емпиричен експериментален метод е наблюдавано дете с дефицит на вниманието, което се впечатлява и съсредоточава в занятията по „Православно вероучение“ единствено, когато се възприема и изпълнява музика, по дадена религиозна тема. В изследването са включени следите музикални произведения: песента „Молитва“ по текст на Ив. Вазов и по музика на Б. Карадимчев, която се използва във връзка с темата за „Въведение Богородично – празник на християнското семейство“ и песента „С бои от дъгата“ по текст М. Дългъчева и муз. М. Шоселова, свързана с темата „Потопът“.

Друг случай от практиката е свързан с цяла предучилищна група (6-7 год.), и поводът за създаването на съавторската песен „С радост пеем“. Тя е по идея на Диана Цачева, която на практическия си държавен изпит в детска градина № 77 „Магнолия“, я изпълнява с акомпанимент на китара във връзка с темата „Възнесение Господне“. Така се създава нова детска религиозна песен, която да свързва Празника на празниците – Възкресение Христово с Възнесение Христово.

Нотен пример 1

С радост пеем

1. С ра-дост пе-ем та-зи пе-сен Христос въз-кре-се и се въз-не-се! Въз-кре-се и (пласкане с ръце)

2. С ра-дост пе-ем та-зи пе-сен Христос въз-кре-се и се въз-не-се! Въз-не-се се (пласкане с ръце)

жи-вот ни да-ри! (пласкане с ръце) Въз-кре-се и (пласкане с ръце) спа-си ни Той!

при Бог О-тец! (пласкане с ръце) Ще дой-де пак (пласкане с ръце) със сла-ва и чест!

Освен че подпомага обучението по религия, музиката съдейства и за изграждането на духовно-нравствени основи, които са основна цел на възпитанието по религия.

Песните, които се използват за дадена религиозна тема активизират и мотивират децата за нейното трайно усвояване. Докато пеят, те ще запаметят някои основни и съществени моменти от религиозното съдържание. Музиката е особено подходяща за прилагането на пропедeutичния подход, определен от Емилия Василева като свързан с по-трудни за разбиране религиозни термини и понятия, които на по-късен етап ще се изучават от децата.

2. Съдържание на предучилищното обучение по религия с музикален елемент /включване на музикални дейности

Основата на съдържанието на обучението по религия в предучилищна възраст обхваща пет глобални теми и множество основни теми, които са разработени от ставрофорен иконом Захарий Дечев, Стефка Стефанова и Майя Миленова в „Помагало за обучението по религия в детските градини“. Там е посочено и примерно годишно разпределение, което указва по една тема за седмица. Стефка Стефанова (сега Рабаджиева, която е бивш ди-

ректор на ДГ №77 „Магнолия“, гр. София и настоящ директор на по-голямата ДГ № 18 „Детски свят“), разработва по-разширен вариант, с по-две теми на седмица, които са по-разгърнати, като някои от тях обхващат нови и интересни аспекти. Окончателно се оформят шест глобални теми и шестдесет и три основни теми, които са променени с малко от оригиналния им вариант.

Всяка тема е разработена теоретично, след което е използвана в практиката при работа с деца в предучилищна група от детска градина № 77 „Магнолия“, гр. София и детска градина № 63 „Слънце“, гр. София. В процеса на педагогическото взаимодействие съдържанието е допълвано и обогатено с музикален материал, част от който практически е приложен и в детска градина № 82 „Джани Родари“, гр. София.

Поставен е акцент на използването на музиката в обучението по религия в предучилищна възраст, не като самоцел, а като средство към целта, която е децата да придобият религиозни познания, да се пробуди в сърцата им вяра и да намерят път към Твореца.

Като музикален материал са предложени, както множество музикални творби за изпълнение и възприемане, звуци, музикално-дидактични игри, музикално-ритмични движения, така и мултимедии, в които е включено и комплексно използване на музика, звук, говор, изображение и анимация чрез аудио и аудио-визуални средства.

Комплексното използване на музика, звук, говор, изображение и анимация чрез аудио и аудио-визуални средства в обучението по религия в предучилищна възраст е формулирано въз основа на методическите описания на Юри Тодоров и припознато чрез тях. Степенувано е според елементите които го съставляват.

Практическото приложение на музиката в обучението по религия в предучилищна възраст се осъществява в определена форма, която може да се каже, че е синтетична, тъй като съчетава религиозното и музикално обучение, в рамката на цялостното предучилищно образование.

Въз основа на съдържанието на обучението по религия в предучилищна възраст е добавен примерен музикален материал, който е различен за всяка тема. Искам да отбележа, че това е направено с цел да има повече разнообразие и индивидуален избор от страна на учителите по религия, но от методическа гледна точка е добре например, дадена песен, да бъде изпълнявана в няколко поредни занятия с цел да се затвърди, да служи като мост към различните теми и да съдейства за положителния емоционален фон на образователния процес.

3. Анализ на религиозната педагогическата ситуация с музикален елемент в практико-приложната среда.

Педагогическата ситуация не е така строго регламентирана като продължителност, организация и структура, но се изгражда на базата на основните педагогически принципи и методи, похвати и подходи. Освен това следва да отговаря на съвременните образователни изисквания, като съчетава традиционна и съвременна (интерактивна) методика и съответните средства на обучение.

Въз основа на всички изложени до тук аспекти се оформя и структурата на педагогическата ситуация, която съдържа следните основни опорни точки: тема, водещи цели, очаквани резултати, ключови думи, педагогическа технология – методи, средства и музикален материал, резюме и описание на реализирането на темата. При все че музикалният материал е вид средство, то той е

отделен за да се разграничи от останалите средства на обучение.

Педагогическата ситуация се осъществява в по-строга форма в предучилищното образователно заведение – детска градина и училище, и в по-свободна форма в прицърковното училище. Найната вариативност е свързана с различните параметри, които се съдържат в основната ѝ структура. Интегрирането на музикалните дейности в обучението по религия в предучилищна възраст, открии следните разновидности на религиозната педагогическа ситуация:

1. Регулярна педагогическа ситуация по религия – един или два пъти седмично.

2. Педагогическа ситуация по религия, построена на принципа на музикалното занятие.

3. Открита педагогическа ситуация по религия, проведена в предучилищното заведение – два, три пъти годишно.

4. Открита педагогическа ситуация по религия проведена в православния храм – два, три пъти годишно.

5. Открита педагогическа ситуация по религия със сценариен елемент, проведена в предучилищното заведение – един или два пъти годишно.

Откритата педагогическа ситуация по религия със сценариен елемент може да се определи като междинен или преходен вид, тъй като заимства елементи от основната форма на педагогическото взаимодействие – педагогическата ситуация и от допълнителната форма на педагогическото взаимодействие – учебния сценарий.

Учебният сценарий може да се раздели на два вида: структура на „Концерт“, която е свързана с изпълнението на песни, стихотворения и детски музикални инструмен-

ти с паралелно звучаща музика, статично от място, както е на истински концерт; структура на тържество, която е по-динамична и включва повече движение и танци, като заимства елементи от театралното, филмовото и танцовото изкуство.

Разгледаните варианти на религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент и религиозния учебен сценарий с музикален елемент разкриват многобройни възможности за използването им от учителите по религия в зависимост от техните предпочитания, средства и възможности. По този повод ставрофорен иконом Захарий Дечев, Стефка Стефанова и Майя Миленова посочват, че *„различните организационни форми са гъвкави и динамични, затова използването само на определен модел, може да затрудни работата на учителя, който има право на предпочитания“*³.

Тук са посочени разновидности главно на една форма, която е религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент.

Формулировката на религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент е заимствана от Анастасия Атанасова-Вукова която дефинира музикалната педагогическа ситуация и от описанията на ставрофорен иконом Захарий Дечев за религиозното предучилищно обучение.

Религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент е форма на религиозното образование, на специфично организираното педагогическо взаимодействие в процеса на духовно-познавателната и музикална дейност.

³ Дечев, З., Стефанова, С., Миленова, М. *Помагало за обучението по религия в детските градини*. Бургас, Диамант, с. 9.

Педагогическа ситуация по религия, построена на принципа на музикалното занятие от своя страна е **синтетична форма на религиозното образование, на специфично организираното педагогическо взаимодействие в процеса на духовно-познавателната и музикална дейност.**

Посочените форми разкриват многообразието и сложната „простота“ чрез която се осъществява религиозното обучение в предучилищна възраст. Музиката, представена в музикалните дейности подпомага и оживява религиозната материя (съдържание), защото е свързана с психическия, духовния и физическият свят на детето. А от това, с какви „тухли“ ще бъде изграден той, зависи изграждането му като личност – осветена от „Светлината на света“ (Иоан 9:5) и следваща истинския път (срв. Иоан 14:6).

ЗАКЛЮЧЕНИЕТО обобщава цялото изследване, като обозначава че, музиката в образователния процес по религия, която е представена от основните музикалните дейности и в контекста на религиозното обучение, е облечена в основната форма на педагогическото взаимодействие – религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент.

Религиозната педагогическа ситуация с музикален елемент предоставя богата гама от възможности, чрез които децата да се приобщят към религиозната материя по начин, който им е присъщ – с емоция, движение и глас и включва близка до тях форма на общуване и кореспонденция – чрез музика, звук, говор, изображение и анимация.

Всички тези способности имат една главна цел, която е да се събуди вярата към нашия Творец в сърцата на малките обучаеми, за да Го следват, и да имат надежда, не само в този живот, но и в бъдещия (срв. Тит. 1:2).

Защото учителите по религия сме призвани, като помощници на апостолите, да следваме с вяра, надежда и любов указанията и обещанието на Господа, които отправя към тях, а същевременно към всички нас: *И тъй, идете, научете всички народи, като ги кръщавате в името на Отца и Сина и Светаго Духа, и като ги учите да пазят всичко, що съм ви заповядал, и ето, Аз съм с вас през всички дни до свършека на света. Амин* (Мат. 28:19, 20).

СПРАВКА ЗА ОСНОВНИТЕ ПРИНОСИ

1. Предоставяне на богата база за практическо приложение с описания, методически указания и авторско участие – нотни примери, аудиофайлове, видеоклипове, примерни разработки и др.

2. Формулиране и изясняване на нови аспекти свързани с използването на музиката в съвременния образователен процес по религия (музикално-изобразителни движения, религиозна педагогическа ситуация с музикален елемент и комплексно използване на музика, звук, говор, изображение и анимация с помощта на аудио и аудио-визуални средства).

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Изпълнение на разнородни песни в обучението по религия в детската градина. Хармония в различията. Сборник с доклади. София, Академично издателство За буквите – О писменехъ, 2020, с. 84-98.

2. Възприемането на музика в обучението по религия в детската градина. Свидетелство, служение и богослужение на църквата. Сборник статии. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 79-94.

3. Религиозните песни след Освобождението и съвременното обучение по религия в детската градина. Хармония в различията. Сборник с доклади. София, Академично издателство За буквите – О писменехъ, 2021, с. 211-221.